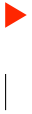

HAL
open science

Attribution | 4.0 International License

Διαχείριση της μετανάστευσης και άνιση ανάπτυξη: Οικονομικές γεωγραφίες των προσφυγικών καταυλισμών

Πάνος Χατζηπροκοπίου, Αναπληρωτής Καθηγητής, Τμήμα Μηχανικών Χωροταξίας και Ανάπτυξης, Α.Π.Θ

Φιλύρα Βλαστού – Δημοπούλου, Υπ. Δρ. Σχολή Αρχιτεκτονικής, Ε.Μ.Π./ Paris 1 Panthéon-Sorbonne

Περίληψη

Αντικείμενο του εισηγήσης είναι οι οικονομικές αλληλεπιδράσεις μεταξύ τοπικών κοινωνιών, μετακινούμενων πληθυσμών και χωρικών διαστάσεων της διαχείρισης της μετανάστευσης. Επιχειρεί να ανιχνεύσει τις ποικίλες οικονομικές πρακτικές, συναλλαγές και σχέσεις που αναπτύσσονται γύρω από προσφυγικούς καταυλισμούς (camps). Στο επίκεντρο βρίσκονται βασικοί οικονομικοί δρώντες και οι επικαλυπτόμενες χωρικότητες στις οποίες δρουν. Υπάρχουν πολλοί τέτοιοι δρώντες, μεταξύ τους και αρκετοί που δραστηριοποιούνται σε τομείς οι οποίοι δεν έχουν προφανή σχέση με τη μετανάστευση: κρατικοί φορείς, ιδιωτικές επιχειρήσεις, ανθρωπιστικές οργανώσεις, άτυπες συλλογικότητες, κάτοικοι, εργαζόμενοι/ες, ιδιοκτήτες ακινήτων. Δεν έχουν όλοι ισότιμη θέση, ωστόσο διασταυρώνονται με διάφορους τρόπους και ενίοτε αλληλοεπιδρούν σε αλληλεπικαλυπτόμενα δίκτυα, κινητοποιώντας «αναπτυξιακές» διαδικασίες σε πολλαπλές κλίμακες.

Η εισήγηση αντλεί από συνεντεύξεις με αιτούντες/ούσες άσυλο, πρόσφυγες και προσφύγισες, μετανάστες και μετανάστριες, γηγενείς κάτοικους και εκπροσώπους/εργαζόμενους φορέων, καθώς και ομάδες εστίασης που κατά κύριο λόγο πραγματοποιήθηκαν το 2020 στη Λέσβο και τη Χίο. Επικεντρώνοντας στην κλίμακα του τοπικού, επιχειρεί να φωτίσει ευρύτερες οικονομικές διαστάσεις του «προσφυγικού ζητήματος» που δεν έχουν ως τώρα απασχολήσει σοβαρά τη σχετική έρευνα στην Ευρώπη και την Ελλάδα, φιλοδοξώντας να καλύψει ένα σημαντικό κενό στη βιβλιογραφία. Κύρια υπόθεση εργασίας είναι ότι οι πολιτικές υποδοχής δημιουργούν αξίες και κινητοποιούν πόρους με τρόπους που ενισχύουν υπάρχουσες ανισότητες ή παράγουν νέες. Η έμφαση στις οπτικές των δρώντων υποκειμένων, ατομικών ή συλλογικών επιχειρεί να αποκαλύψει ποιοτικά χαρακτηριστικά αντί μιας λογιστικής αποτίμησης, θέτοντας στο επίκεντρο την ανθρώπινη δράση και τις κοινωνικές σχέσεις ως παράγοντες διαμόρφωσης της οικονομίας.

Abstract:

This paper addresses the economic interactions between local communities, migrant populations and spatial dimensions of migration management. It attempts to trace the diverse economic practices, transactions and relationships unfolding around refugee camps. The focus

is on key economic actors and the overlapping spatialities in which they operate. There are many such actors, many of whom operate in activities that are not obviously related to migration: state services, private businesses, humanitarian organizations, informal collectives, residents, workers, property owners. Not everyone is on an equal footing, but they intersect in various ways and sometimes interact in overlapping networks, mobilizing 'development' processes at multiple scales.

The paper draws on interviews with asylum seekers, refugees, migrants, local residents and representatives/workers of institutions, as well as focus groups that were mostly conducted in 2020 in Lesbos and Chios. By focusing on the local, it attempts to shed light on broader economic dimensions of the 'refugee issue' that have so far not been seriously addressed in relevant research in Europe and Greece, aspiring to fill a significant gap in the literature. The main hypothesis of the paper is that reception policies create values and mobilize resources in ways that reinforce existing inequalities or produce new ones. The emphasis on the perspectives of acting subjects, individual or collective, seeks to reveal qualitative elements rather than calculating finances, centering on human agency and social relations as factors shaping the economy.

Λέξεις κλειδιά: διαχείριση της μετανάστευσης, πολιτικές υποδοχής, προσφυγικοί καταυλισμοί (camps), οικονομικές αλληλεπιδράσεις, άνιση ανάπτυξη

Στα τέλη Αυγούστου 2016, στο πάρκο πίσω από το λιμάνι της Χίου, μια σύντομη συναναστροφή με μια οικογένεια Σύρων κατέληξε στην από μέρους τους γενναιόδωρη προσφορά μιας συσκευασίας ξηρών καρπών. Στην ευγενική μας άρνηση προκειμένου να μην τους το στερήσουμε (άλλωστε, την εποχή εκείνη, κυριαρχούσε η μονόδρομη προσφορά «δώρων» και βοήθειας από «ντόπιους» σε πρόσφυγες), η γυναίκα άνοιξε το σάκο της, γεμάτο από τέτοια σακουλάκια, όλα μιας τοπικής εταιρείας που εμπορεύεται και συσκευάζει ξηρούς καρπούς και αποξηραμένα φρούτα.

Ανακαλέσαμε το περιστατικό αργότερα, καθώς οι υποκειμενικές μας εμπειρίες και η ερευνητική μας δραστηριότητα σταδιακά αποκάλυπταν μια σειρά άλλων παραδειγμάτων, αποσπασματικών και φαινομενικά ασύνδετων μεταξύ τους. Παρατηρούσαμε π.χ. καντίνες και αυτοσχέδιους πάγκους έξω από την είσοδο του ΚΥΤ της Μόριας στη Λέσβο, αλλά και μετανάστες και μετανάστριες να ψωνίζουν στην αγορά της Μυτιλήνης ή να κάθονται στα καφέ της προκυμαίας. Παρακολουθούσαμε τις δωρεές τροφίμων, φαρμάκων κι ένα σωρό άλλων αγαθών που προσφέρονταν από άτομα, συλλογικότητες ή οργανισμούς σε διάφορες «δομές φιλοξενίας» αιτούντων άσυλο. Αναρωτιόμασταν για το ποιοι είναι οι χονδρέμποροι προμηθευτές των containers όπου διέμεναν οι περισσότεροι άνθρωποι στις «δομές». Μάθαμε για τις αλυσίδες υπεργολάβων της εστίασης, όπου κονδύλια της ΕΕ που διαχειριζόταν η Ύπατη Αρμοστεία του ΟΗΕ για τους Πρόσφυγες (ΥΑ) ή το Υπουργείο κατευθύνονταν στο Στρατό ή κάποια μεγάλη διεθνή ΜΚΟ, πρωτού το έργο ανατεθεί σε εταιρεία που με τη σειρά της προσλάμβανε επιπλέον προσωπικό. Βλέπαμε πολλές αγγελίες εργασίας που αφορούσαν θέσεις σε ΚΥΤ και «δομές» της ενδοχώρας από μια ποικιλία φορέων (κρατικές υπηρεσίες, διεθνείς οργανισμούς, ΜΚΟ, ιδιωτικές εταιρείες).

Άρχισαν έτσι να παίρνουν μορφή ορισμένα ερευνητικά ερωτήματα σχετικά με τις ποικίλες οικονομίες που αναπτύσσονται στο πλαίσιο των μεταναστευτικών ελέγχων και της διαχείρισης της παρουσίας των μετακινούμενων πληθυσμών. Τι οικονομικές συναλλαγές πραγματοποιούνται; Τι είδους οικονομικές σχέσεις αναπτύσσονται και ποιας μορφής δίκτυα συγκροτούνται, επίσημα ή άτυπα; Ποια είναι τα δρώντα οικονομικά υποκείμενα, συλλογικά ή ατομικά, πέρα από τα προφανή και ορατά; Ποιο το οικονομικό αποτύπωμα, ποιες οι επιδράσεις τους σε συγκεκριμένα τοπικά πλαίσια; Αναζητώντας απαντήσεις στην υφιστάμενη βιβλιογραφία, διαπιστώσαμε ότι οι οικονομικές διαστάσεις του «προσφυγικού» δεν έχουν ως τώρα απασχολήσει τη σχετική έρευνα στην Ευρώπη και την Ελλάδα, με ελάχιστες εξαιρέσεις.

Ειδικά στην Ελλάδα, τα ζητήματα αυτά δεν έχουν αναδειχθεί παρά μόνο ως περιθωριακή θεματική, παρότι οι οικονομικές επιπτώσεις της μετανάστευσης και η απασχόληση των μεταναστών βρίσκονταν στο επίκεντρο της ακαδημαϊκής έρευνας και του δημόσιου διαλόγου σε προηγούμενες δεκαετίες. Πριν το 2015, η μόνη σχετική μελέτη που έχουμε υπόψη αποπειράθηκε να εκτιμήσει το κόστος της κράτησης και των ελέγχων - εστιάζοντας συγκεκριμένα στην περίπτωση Αμυγδαλέζας - εν μέρει ως αντεπιχείρημα που συνηγορεί σε περισσότερο ανοιχτές και προοδευτικές πολιτικές (Angeli and Triandafyllidou 2014). Από το 2015, ωστόσο, με δεδομένα τα χρηματικά ποσά που διακινήθηκαν, είναι εντυπωσιακά λίγες οι σχετικές δημοσιεύσεις. Συγκεκριμένα για τη Λέσβο, μέρος του ενδιαφέροντος συγκεντρώθηκε στην ανάπτυξη του λεγόμενου ανθρωπιστικού τομέα: π.χ. η Franck (2018) εξέτασε την εμφάνιση ενός είδους «καπιταλισμού της καταστροφής» επικεντρώνοντας κυρίως στην παρουσία των ανθρωπιστικών οργανώσεων, ενώ η Tazzioli (2019) ανέλυσε τη «χρηματιστικοποίηση του ανθρωπισμού», εστιάζοντας στο οικονομικό βοήθημα που παρέχονταν σε αιτούντες άσυλο μέσω προ-πληρωμένων ηλεκτρονικών καρτών οι οποίες υποστηρίζονταν από εταιρεία με έδρα το Λονδίνο. Από την άλλη, αρκετές μελέτες προβληματίστηκαν για της επιπτώσεις στον τουρισμό του νησιού, καταλήγοντας μάλιστα σε αντιφατικές διαπιστώσεις ως προς το αν οι επιδράσεις υπήρξαν αρνητικές ή θετικές (βλ. π.χ. αντίστοιχα: Ivanov and Stavrinoudis, 2018, Tsartas et al. 2020), παρ'ότι πιο πρόσφατη έρευνα παρατήρησε τόσο μεταβολές στο πέρασμα του χρόνου όσο και γεωγραφικές διαφοροποιήσεις και ανισότητες (Petrovoulou, 2021).

Η παρούσα εισήγηση φιλοδοξεί να συμβάλει σε αυτήν την κατεύθυνση. Εξετάζει πτυχές των οικονομικών αλληλεπιδράσεων μεταξύ τοπικών κοινωνιών, μετακινούμενων πληθυσμών και χωρικών διαστάσεων της διαχείρισης της μετανάστευσης, με ιδιαίτερη αναφορά στα νησιά του Β.Α. Αιγαίου Λέσβο και Χίο. Αντλώντας από έρευνα πεδίου που διεξάχθηκε στο πλαίσιο ευρωπαϊκού ερευνητικού προγράμματος¹ και συμπεριέλαβε συνεντεύξεις και ομάδες εστίασης με αιτούντες άσυλο, πρόσφυγες, μετανάστες, γηγενείς κάτοικους και εκπροσώπους φορέων,

¹ Το ερευνητικό έργο TRAFIG (Horizon2020), διάρκειας 3,5 ετών (2019-2022), διερεύνησε καταστάσεις παρατεταμένης επισφάλειας κι εκτοπισμού στις οποίες υποβάλλονται μεταναστευτικοί πληθυσμοί, εξετάζοντας πτυχές της καθημερινής ζωής, τα κοινωνικά δίκτυα, την κινητικότητα, τις σχέσεις με τις τοπικές κοινωνίες και το ζήτημα της ένταξης σε 9 χώρες στην ΕΕ, Αφρική και Ασία (βλ. trafig.eu). Στην Ελλάδα, η έρευνα πεδίου διεξάχθηκε από τα τέλη του 2019 ως το φθινόπωρο του 2021 (στα νησιά το κύριο μέρος της πραγματοποιήθηκε καλοκαίρι και φθινόπωρο του 2020), μέσα σε σειρά πυκνών γεγονότων και πολιτικών εξελίξεων: από τις όλο και περισσότερο περιοριστικές πολιτικές και την εντεινόμενη ξеноφοβία, μέχρι την πανδημική κρίση και τη διαχείρισή της.

επιχειρεί να ανιχνεύσει τις ποικίλες οικονομικές πρακτικές και συναλλαγές που αναπτύσσονται γύρω από προσφυγικούς καταυλισμούς. Δίνεται έμφαση στα δρώντα υποκείμενα, στις σχέσεις μεταξύ τους, και στις σχετικές (τους) αντιλήψεις. Κύρια υπόθεση εργασίας είναι ότι *οι πολιτικές υποδοχής δημιουργούν αξίες και κινητοποιούν πόρους* με τρόπους που ενισχύουν υπάρχουσες ανισότητες ή παράγουν νέες.

Ροές χρημάτων

Από το 2015 και ως τις αρχές του 2022, η Ελλάδα έχει επωφεληθεί με περίπου 3,4 δισεκατομμύρια ευρώ, ευρωπαϊκά κονδύλια «για την καλύτερη διαχείριση της μετανάστευσης και των συνόρων» (περίπου τα δύο τρίτα από το AMIF, το ένα πέμπτο από το European Support Mechanism και το 13,53% από το Internal Security Fund)². Πάνω από τα τρία τέταρτά αυτών των κονδυλίων είχε καταβληθεί μέχρι τον Ιανουάριο του 2022 και επρόκειτο κυρίως για κονδύλια που αφορούσαν «επείγουσες», «βραχυπρόθεσμες» παρεμβάσεις. Οι κύριοι αποδέκτες αυτών των κονδυλίων ήταν οι δύο βασικοί διεθνείς οργανισμοί που κλήθηκαν να συνδράμουν την ελληνική κυβέρνηση στη «διαχείριση της έκτακτης ανάγκης», δηλαδή η Ύπατη Αρμοστεία του ΟΗΕ για τους Πρόσφυγες (ΥΑ) και ο Διεθνής Οργανισμός Μετανάστευσης (ΔΟΜ) (συνολικά έλαβαν το 63% των κονδυλίων), οι ελληνικές αρχές (σχεδόν 30% συνολικά, τα δύο τρίτα αυτών στο Υπουργείο Μετανάστευσης και Ασύλου και τις υπηρεσίες Ασύλου και Πρώτης Υποδοχής, και περίπου ένα πέμπτο στο Υπουργείο Εθνικής Άμυνας, την Αστυνομία και το Λιμενικό Σώμα), και ένας μικρός σχετικά αριθμός (δεκατέσσερις) διεθνών μη-κυβερνητικών και ανθρωπιστικών οργανώσεων (7%, περισσότερο από το μισό των οποίων πήγαν σε τρεις οργανώσεις - DRC, IRC, IFRC).

Είτε άμεσα, είτε μέσω αλυσίδων υπεργολάβων, τα κονδύλια αυτά κατευθύνθηκαν στην κατασκευή υποδομών, στην ανάπτυξη ποικίλων υπηρεσιών, στη δημιουργία θέσεων εργασίας, στη μίσθωση διαφόρων χώρων, στην αγορά αγαθών και εξοπλισμού, συμβάλλοντας στην εμφάνιση πληθώρας νέων οικονομικών δραστηριοτήτων ή/και ενισχύοντας υφιστάμενες. Κινητοποιήθηκε πλήθος φορέων και οργανισμών, συμπεριλαμβανομένων οργανώσεων της κοινωνίας των πολιτών, ιδιωτικών εταιρειών και ιδιωτών. Εκτιμάται λοιπόν ότι οι χρηματοδοτήσεις της ΕΕ συνέβαλαν σε κάποιο βαθμό στην ώθηση που γνώρισε η ελληνική οικονομία από το

² Βλ. Ευρωπαϊκή Επιτροπή, Διαχείριση της μετανάστευσης: (Ιανουάριος 2022), https://home-affairs.ec.europa.eu/system/files/2022-01/202202_Eu%20Budget-financial%20support%20to%20greece.pdf.

2016, ενώ ο αντίκτυπός τους ενδέχεται να υπήρξε ιδιαίτερα αισθητός σε τοπικό επίπεδο. Ενδεικτικά, από τα 534,13 εκατ. ευρώ της «έκτακτης βοήθειας» που χορηγήθηκε στις ελληνικές αρχές τα έτη 2020 και 2021, σχεδόν 57% κατευθύνθηκε σε δραστηριότητες που σχετίζονται με καταυλισμούς («δομές» της ενδοχώρας και ΚΥΤ των νησιών) και το 38% στο πρόγραμμα φιλοξενίας σε διαμερίσματα ESTIA.

Μεταξύ άλλων δημιουργήθηκαν θέσεις απασχόλησης σε κρατικούς φορείς και υπηρεσίες (π.χ. Υπουργείο Μετανάστευσης), στην τοπική αυτοδιοίκηση (εργαζόμενοι/ες στην καθαριότητα των δομών ή στο πρόγραμμα ESTIA), στον ιδιωτικό τομέα (π.χ. εταιρείες εστίασης, υπηρεσίες ασφάλειας, κ.α.), σε διεθνείς οργανισμούς (ΥΑ, ΔΟΜ), σε ΜΚΟ. Αρκετές αφορούσαν νέα πεδία απασχόλησης σε υφιστάμενες επαγγελματικές κατηγορίες (π.χ. νομικοί), άλλες όμως είχαν να κάνουν με αποκλειστικά νέες δραστηριότητες (π.χ. στελέχωση των υπηρεσιών Υποδοχής και Ταυτοποίησης, Ασύλου, κ.ο.κ.). Επαγγελματικές κατηγορίες που πριν το 2015 αντιμετώπιζαν υψηλή ανεργία στην Ελλάδα, όπως κοινωνικοί λειτουργοί, κοινωνιολόγοι και ψυχολόγοι, βρέθηκαν ξαφνικά στο επίκεντρο της ζήτησης. Ενδεικτικά, σύμφωνα με στοιχεία του πληροφοριακού συστήματος «Εργάνη», στα νησιά του Βορείου Αιγαίου σημειώθηκε αύξηση των θέσεων εργασίας κατά 30% μεταξύ 2014-19, με τη μεγαλύτερη ετήσια αύξηση να σημειώνεται το 2015-16 (12,3% στην περιφέρεια Β. Αιγαίου, 19,1% στη Λέσβο). Χαρακτηριστικά, κατά την επίσκεψή μας στο ΚΥΤ της Μόριας τον Αύγουστο του 2020, ο αναπληρωτής διευθυντής ανέφερε ότι πάνω από 1000 άτομα προσωπικό εργάζονταν στην δομή, ενώ ο πρόεδρος του συνδικάτου εμποροϋπαλλήλων Χίου την ίδια περίοδο παρατηρούσε ότι πολλοί ντόπιοι «θα ήταν άνεργοι» αν δεν απασχολούνταν σε φορείς σχετικούς με «το προσφυγικό».

Επιπλέον, οι πολυάριθμες δωρεές χρημάτων από εξωτερικό, αλλά και από το εσωτερικό της χώρας, για την υποστήριξη τόσο των ΜΚΟ όσο και αυτό-οργανωμένων ομάδων ακτιβιστών, αλλά και αυτές που κατευθύνθηκαν στην αγορά ειδών ένδυσης ή ξηράς τροφής, ανέπτυξαν νέες κοινωνικές και αλληλέγγυες οικονομίες. Συνομιλητής μας, κάτοικος της Χίου που από το 2015 ετοιμάζει εθελοντικά σε καθημερινή βάση γεύματα για τους εκτοπισμένους στο νησί, περιέγραψε τις πολλές «απρόσμενες», όπως είπε, δωρεές που έλαβε, όπως για παράδειγμα από την Τσεχική Εκκλησία:

«Είχαμε μια αναπάντεχη στήριξη από μια τσεχική εκκλησία που έμαθε για την προσπάθειά μας και μας έκανε μια τεράστια δωρεά. Επειδή προτιμώ να μην δέχομαι απευθείας δωρεές, αυτές απευθύνονταν απευθείας σε λογαριασμούς προμηθευτών». (Χίος, 5/2020)

Η πλειονότητα αυτών των δωρεών διοχετεύτηκε στις τοπικές κοινωνίες. Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα, προέρχεται από τη Λέσβο. Μετά το ξέσπασμα της πανδημίας, στο hotspot της Μόριας δημιουργήθηκε μια αυτοοργανωμένη ομάδα Αφγανών και Σύρων που ανέλαβε να υλοποιήσει δράσης ενημέρωσης και προστασίας από τον ιό, καθώς και δράσεις καθαριότητας, μέσα στον καταυλισμό. Η ομάδα υποστηρίχθηκε οικονομικά από ιδιώτες δωρητές κατά κύριο λόγο ευρωπαϊκών χωρών, για τη διεκπεραίωση των δράσεων όμως η ομάδα συνεργάστηκε με μια τοπική ΜΚΟ, αλλά και με τοπικές εταιρείες διαχείρισης αποβλήτων.

Άνισος αντίκτυπος

Αν και το θετικό οικονομικό «αποτύπωμα» των χρηματικών ροών στα νησιά είναι αδιαμφισβήτητο, η έρευνα πεδίου στη Χίο και τη Λέσβο αποκάλυψε πολωμένες αντιλήψεις σχετικά με τα οφέλη ή/και τις αρνητικές πτυχές της «ανθρωπιστικής βιομηχανίας». Σε ορισμένες περιπτώσεις, η μεγάλη εισροή ποσών θεωρήθηκε ευεργετική, ιδίως για το λιανεμπόριο, τα ξενοδοχεία και τα εστιατόρια. «Μετά το 2015, όλοι οι ξενώνες ανακαινίστηκαν» δήλωσε δημοτικός σύμβουλος στη Χίο. Στο κέντρο της Μυτιλήνης διαμορφώθηκε μια νέα γειτονιά που αποτελείται από καφετέριες, μπαρ και εστιατόρια (Λαδάδικα): περιπλανώμενος κανείς σε αυτήν, θα άκουγε πιθανότατα περισσότερους ανθρώπους να μιλούν αγγλικά παρά ελληνικά ακόμη και τους χειμερινούς μήνες. Ένα κατάστημα πώλησης κινητών τηλεφώνων και κινητών μονάδων στο κέντρο της Μυτιλήνης είδε τον τζίρο του να αυξάνεται κατακόρυφα και συνέβαλε στη μετατροπή του κοντινού πάρκου σε τόπο συνάντησης προσφύγων, οι οποίοι επισκέπτονταν το μαγαζί σχεδόν σε καθημερινή βάση για να αγοράσουν μονάδες για το κινητό τους, περνώντας το υπόλοιπο της ημέρας τους στο πάρκο. Όμοια οφέλη βίωσε και το νησί της Χίου. Ο πρόεδρος της ομοσπονδίας ξενοδόχων και σύμβουλος σε θέματα τουρισμού ανέφερε, κατά τη διάρκεια μιας συζήτησης με άλλους τουριστικούς παράγοντες του νησιού:

«Αν συμβεί κάτι και απομακρυνθούν οι πρόσφυγες από το νησί, την επόμενη μέρα θα έχουμε διαμαρτυρίες στην κεντρική πλατεία. Περισσότεροι από 500 άνθρωποι εργάζονται σε ΜΚΟ, δομές στέγασης ή στον καταυλισμό της ΒΙΑΛ. Υπάρχουν δύο αστυνομικές μονάδες μόνιμα στη Χίο. Τα ξενοδοχεία, τα καταστήματα και τα γυμναστήρια έχουν επωφεληθεί».

Οι αντιλήψεις, φαίνεται να διαφέρουν όσον αφορά στον τομέα των μεταφορών. Από τη μία πλευρά, στην περίπτωση της Χίου, αναφέρθηκε ότι ο κλάδος των ταξί επωφελήθηκε ιδιαίτερα: η απόσταση μεταξύ του hotspot της ΒΙΑΛ και της

πρωτεύουσας του νησιού είναι πάνω από 7 χιλιόμετρα, και καθώς οι δημόσιες συγκοινωνίες είναι ανεπαρκείς, οι διαμένοντες στον καταυλισμό είναι υποχρεωμένοι να χρησιμοποιήσουν ταξί για να μετακινηθούν. Για να εξυπηρετήσουν τις ανάγκες της νέας πελατείας τους, οι οδηγοί ταξί νοίκιασαν έναν ανεκμετάλλευτο ελαιώνα έξω από τον καταυλισμό για να σταθμεύουν τα αυτοκίνητά τους. Στις αερομεταφορές, όμως, τα πράγματα φαίνεται να είναι διαφορετικά: από το 2015 κι έπειτα, η εντατικές μετακινήσεις προς και από τα νησιά φαίνεται να οδήγησαν σε αύξηση των τιμών των αεροπορικών εισιτηρίων, με τους ντόπιους να εκφράζουν παράπονα ότι τους είναι πια ολοένα και πιο δύσκολο να χρησιμοποιήσουν το αεροπλάνο.

Ομοίως, οι αντιλήψεις διαφέρουν και στον τομέα της στέγασης. Ο αντίκτυπος του προγράμματος στέγασης ESTIA και στα δύο νησιά έγινε μάλλον αντιληπτός ως θετικός³. Ταυτόχρονα όμως, η δημογραφική αλλαγή λόγω της παρουσίας χιλιάδων εκτοπισμένων ανθρώπων, δημοσιογράφων, εθελοντών, εργαζομένων κ.λπ. οδήγησε σε αυξήσεις στις τιμές των ενοικίων επηρεάζοντας τόσο τους ντόπιους, όσο κυρίως ομάδες ενοικιαστών που παραδοσιακά προσέφεραν ευκαιρίες κέρδους για το νησιά, όπως οι δημόσιοι υπάλληλοι, εκπαιδευτικοί ή φοιτητές. Όπως ειπώθηκε στην ομάδα εστίασης που πραγματοποιήθηκε στη Λέσβο: «Οι φοιτητές δεν μπορούν πλέον να βρουν στέγη σε προσιτές τιμές! Ο αριθμός τους μειώθηκε! Πέρυσι οι μισοί φοιτητές ζήτησαν να μετακινηθούν από το νησί».

Οι απόψεις για τον τομέα του τουρισμού στα νησιά ήταν ιδιαίτερα πολωμένες. Στη Χίο και τη Λέσβο, οι συμμετέχοντες στις ομάδες εστίασης, εκπρόσωποι ξενοδοχειακών ενώσεων και σωματείων εστίασης, συμφώνησαν στην πλειοψηφία τους ότι η δημοσιότητα που απέκτησαν τα νησιά, η παγκόσμια κυκλοφορία εικόνων που δείχνουν τις άθλιες συνθήκες διαβίωσης των προσφύγων (για παράδειγμα εικόνες από τον καταυλισμό της Μόριας, όταν ακόμα αυτή λειτουργούσε) και η απεικόνιση των ντόπιων ως ξενοφοβικών, έβλαψαν την εικόνα των νησιών ως τουριστικών

³ Η έρευνα πεδίου ανέδειξε πολλαπλά οικονομικά οφέλη του προγράμματος, ειδικά στις αρχές του, όταν, σε περίοδο κρίσης (με την αγορά κατοικίας στο ναδίρ), δόθηκε η δυνατότητα να μισθωθούν ξενοίκιαστα διαμερίσματα προσφέροντας μια (πρόσθετη;) πηγή εισοδήματος σε «μικρομεσαίους» ιδιοκτήτες. Ωστόσο, στα νησιά η διαμονή αιτούντων άσυλο σε διαμερίσματα ήταν αναλογικά περιορισμένη: συνολικά 1241 φιλοξενούνταν μέσω του ESTIA στην περιφέρεια Β. Αιγαίου στα τέλη Οκτωβρίου 2020, όταν ο πληθυσμός στα ΚΥΤ ξεπερνούσε τις 15000 (σύμφωνα με ενημερωτικό σημείωμα του Υπουργείου). Επιπλέον, το πρόγραμμα έχει συρρικνωθεί σημαντικά και δρομολογείται η ολοκλήρωσή του στα τέλη του 2022: ήδη από το Νοέμβριο του 2021, δεν καταγράφονται διαμένοντες στο ESTIA στο Β. Αιγαίο.

προορισμών και οδήγησαν σε μείωση του αριθμού των τουριστών, όπως φαίνεται σε δήλωση μέλους της Ομοσπονδίας Ξενοδόχων Λέσβου:

«Τα βραχυπρόθεσμα οφέλη στην καθημερινή οικονομία δεν είναι τίποτα μπροστά στις μακροπρόθεσμες συνέπειες στον τουρισμό. Οι τουρίστες νομίζουν ότι είμαστε φασίστες, ότι πάντα υπάρχουν προβλήματα και ότι τα νησιά μας είναι γεμάτα μετανάστες»

Άλλοι συνομιλητές είχαν διαφορετική άποψη, υποστηρίζοντας ότι ο κύριος λόγος για τον οποίο μειώθηκε ο τουρισμός στα νησιά ήταν η οικονομική κρίση που προκάλεσε την παύση των ναυλωμένων πτήσεων (charter) από τους ταξιδιωτικούς πράκτορες ήδη πριν από το 2016. Ιδιοκτήτης σούπερ μάρκετ στην Καλλονή της Λέσβου εξήγησε ότι πράγματι η οικονομική κρίση και οι σχετικές με αυτήν πολιτικές επηρέασαν σε μεγάλο βαθμό το νησί, κατά την άποψή του ενισχύοντας την ξενοφοβία, τόνισε όμως και το διαφοροποιημένο αντίκτυπο της διαχείρισης του «προσφυγικού»:

«Ο Μόλυβος, περνάει μια τρομερή φτωχοποίηση. Ήταν το πιο κοσμοπολίτικο κομμάτι της Λέσβου. Η Μυτιλήνη καρπώνεται τα οφέλη από τις αφίξεις των προσφύγων. Αλλά και στη Μυτιλήνη το κέρδος καρπώνεται μια ελίτ: ο δήμος, οι ξένοι έμποροι και οι ΜΚΟ»

Η επισήμανση αυτή υποδηλώνει την άνιση κατανομή των οικονομικών πόρων στη Χίο και τη Λέσβο, που - σύμφωνα με τους συνομιλητές μας - προκαλείται πρωταρχικά από την πρακτική του κράτους να αναθέτει βασικές υπηρεσίες σε εθνικές και διεθνείς εταιρείες, αντί να αξιοποιεί τους τοπικούς φορείς και επιχειρήσεις:

«Το κράτος παράκαμψε την τοπική αγορά. Φέρνουν πολλά πράγματα από την Αθήνα αντί να τα αγοράζουν ή να τα παράγουν στη Χίο. Θα μπορούσαν να είχαν υιοθετήσει πολιτικές στήριξης της τοπικής αγοράς. Για παράδειγμα, θα μπορούσαν να ήταν τα τοπικά εστιατόρια υπεύθυνα για την τροφοδοσία του καταυλισμού της ΒΙΑΛ. Τα πράγματα θα ήταν διαφορετικά τότε. Στην αρχή, το 2015, ήταν έτσι. Αργότερα, τα πράγματα άλλαξαν. Το κράτος πρέπει να βρει μια ισορροπία με την τοπική κοινωνία. Η Ύπατη Αρμοστεία του ΟΗΕ για τους Πρόσφυγες και οι ΜΚΟ είναι το μεγάλο αφεντικό, οι τοπικοί δήμοι αγνοούνται». (Χίος, 7/2020)

Επιπλέον, τα μεγάλα κέρδη ενός μικρού αριθμού μεγάλων εταιρειών εθνικών ή διεθνών συμφερόντων (δηλαδή που δεν ανήκουν σε ντόπιους) αποκτώνται σε βάρος των τοπικών μικρομεσαίων καταστημάτων. Ένα τέτοιο παράδειγμα στη Λέσβο είναι το σούπερ μάρκετ Lidl, που βρίσκεται σε μικρή απόσταση από το παλιό ΚΥΤ της Μόριας, κοντά στο υφιστάμενο hostspot του Καρά Τεπέ. Οι συνομιλητές μας υποστήριζαν ότι τον τελευταίο χρόνο (2020) ανάμεσα στα καταστήματα Lidl όλης της χώρας, το συγκεκριμένο υποκατάστημα ήταν αυτό με τα μεγαλύτερα κέρδη.

Αξίζει να αναφερθεί ότι σε ορισμένες περιπτώσεις, η έρευνα πεδίου αποκάλυψε ταξικά στερεότυπα που βασίζονται σε κατηγοριοποιήσεις μεταξύ προσφύγων και μεταναστών και που διαπλέκονται με αντιλήψεις για οικονομικά οφέλη ή απώλειες που σχετίζονται με το προσφυγικό. Για παράδειγμα, εκπρόσωπος συνδικάτου στη Χίο, μίλησε για τους «ιδιαίτερα εύπορους Σύριους» που κατά τη σύντομη παραμονή τους στο νησί το 2015 ξόδευαν πολλά χρήματα στις τοπικές αγορές (π.χ. αγοράζοντας αγαθά, ρούχα και υποδήματα). Ιδιοκτήτης καταστήματος αθλητικών ρούχων στο κέντρο της πόλης, περιέγραψε ότι το 2015 το κατάστημά του σημείωσε τις μεγαλύτερες πωλήσεις από την έναρξη της οικονομικής κρίσης, σε μια περίοδο που τομείς όπως οι εταιρείες κινητής τηλεφωνίας, τα ξενοδοχεία και τα εστιατόρια σημείωσαν επίσης σημαντική οικονομική ανάπτυξη. «Οι Σύροι έφταναν με βάρκες, φορώντας κοστούμια. Ήταν καλοντυμένοι, μορφωμένοι, μπορούσες εύκολα να επικοινωνήσεις μαζί τους στα αγγλικά». Σύμφωνα με τον ίδιο, η κατάσταση άλλαξε σταδιακά- οι εκτοπισμένοι στο νησί δεν ήταν πια εύποροι Σύροι, αλλά οικονομικοί μετανάστες, «οι οποίοι δεν διαθέτουν οικονομικά μέσα και έτσι δεν είναι κερδοφόροι για την τοπική αγορά».

Άτυπες πρακτικές

Με την πλειονότητα του μεταναστευτικού πληθυσμού στα νησιά να ζει στα ΚΥΤ, η έρευνα πεδίου αποκάλυψε ορισμένες από τις άτυπες οικονομίες που αναδύονται εντός και γύρω από τους καταυλισμούς. Βρεθήκαμε στο hotspot της Μόριας στη Λέσβο, ένα μήνα πριν την καταστροφή του και περπατήσαμε σε ένα δρόμο γεμάτο με άτυπα καταστήματα, παρόμοια με αυτά που συναντά κανείς σε καταυλισμούς της Μέσης Ανατολής⁴. Η αγορά αναπτυσσόταν σε έναν δρόμο περίπου εκατό μέτρων μέσα στον ελαιώνα γύρω από τις επίσημες εγκαταστάσεις του ΚΥΤ, όπου μπορούσε κανείς να αγοράσει κάρτες κινητής τηλεφωνίας, τηλέφωνα, παπούτσια και ρούχα, λαχανικά και άλλα είδη παντοπωλείου, νερό, καθώς και φρέσκο ψωμί που παρασκευαζόταν σε αυτοσχέδιους φούρνους. Στα δύο νησιά, έξω ακριβώς από τα hotspots λειτουργούσαν δύο ιδιωτικές καντίνες, αποτελώντας έναν ενδιάμεσο χώρο που σηματοδοτούσε το άτυπο όριο μεταξύ του μέσα και του έξω. Ωστόσο, κατά τη διάρκεια των επισκέψεών μας στη Μόρια, οι διαμένοντες πρόσφυγες σπάνια επισκέπτονταν την καντίνα: αυτό ήταν σαφές επειδή, στον πάντα γεμάτο χώρο, ακόμη και σε συνθήκες Covid, όλοι φορούσαν το σήμα μιας από τις δεκάδες ανθρωπιστικές

⁴ Για μια λεπτομερέστατη αποτύπωση της γεωγραφίας του καταυλισμού, βλ. Καραθανάσης (2020).

οργανώσεις που δραστηριοποιούνταν εντός και εκτός του καταυλισμού. Φαινόταν ότι τα πολυάριθμα και σκιερὰ τραπέζια βοηθούσαν τον χώρο να γίνει στέκι για τη συγκεκριμένη ομάδα ανθρώπων. Αντιθέτως, στον καταυλισμό της ΒΙΑΛ, η απουσία τραπεζιών δεν ευνοούσε την οικειοποίηση του χώρου από τα μέλη των ανθρωπιστικών οργανώσεων, επιτρέποντας πιο αυθόρμητες και «διαταξικές» συναντήσεις.

Ορισμένες συναλλαγές επιτρέπουν στους εκτοπισμένους μέσα στους καταυλισμούς να αποκτήσουν ένα -έστω και μικρό- εισόδημα. Στη Λέσβο, στο hotspot της Μόριας, ο Fazel, αιτών άσυλο από το Αφγανιστάν, δήλωσε ότι προκειμένου να βρει στέγη "αγόρασε" έναντι 300 ευρώ το δικαίωμα χρήσης ενός κοντέινερ από έναν άλλο κάτοικο που διέθετε (ίσως παράτυπα;) δύο. Ένα άλλο παράδειγμα είναι αυτό του Kawa, από τη Συρία, ο οποίος ζει σήμερα με την οικογένειά του στην Αθήνα. Κατά τη διάρκεια της παραμονής του στη Μόρια, εργάστηκε μέσα στον καταυλισμό βοηθώντας άλλους ανθρώπους να στήσουν τις σκηνές τους. Όπως αφηγήθηκε, μάζευε σκηνές και ξύλα για την κατασκευή σκηνών για νεοαφιχθέντες που δεν είχαν που να μείνουν έναντι 20 ευρώ. Στο hotspot της ΒΙΑΛ στη Χίο, η Sisi, αιτούσα άσυλο από το Καμερούν, κούρευε πρόσφυγες που διέμεναν στην ΒΙΑΛ, αλλά και γυναίκες που εργάζονταν για τη διοίκηση του hotspot ή για ανθρωπιστικές οργανώσεις. Ο λόγος πίσω από τη λειτουργία αυτών των άτυπων αγορών και των οικονομικών μικροσυναλλαγών φαίνεται να είναι όχι μόνο το (περιορισμένο) οικονομικό κέρδος, αλλά και η ευκαιρία που δίνει στους εκτοπισμένους να αντιμετωπίσουν την παρατεταμένη αναμονή στην οποία υποβάλλονται, όπως σημείωσε ο Fazel:

«Είμαι σίγουρος ότι τα καταστήματα δεν προσφέρουν καλό εισόδημα. Οι άνθρωποι το κάνουν για να απασχολούνται, επειδή δεν έχουν τίποτα να κάνουν όλη μέρα και είναι πραγματικά βαρετό. Από τη στιγμή που ξεκινήσαμε την MCAT (αυτοοργανωμένη ομάδα στον καταυλισμό της Μόριας), πολλοί άνθρωποι ήρθαν και μου ζήτησαν να συμμετάσχω στην ομάδα λέγοντας ότι θέλω να είμαι απασχολημένος. Το να μην κάνεις τίποτα όλη μέρα κάνει τους ανθρώπους να γίνονται ψυχοπαθείς". (Fazel από το Αφγανιστάν, 7/2020, Λέσβος)

Η έρευνα πεδίου ανέδειξε αλληλεπιδράσεις μεταξύ των hotspots και των κοντινών πόλεων ή χωριών. Ο Hamraz, από το Αφγανιστάν, εργάζεται ως διερμηνέας στη Λέσβο, όπου μένει με τη μητέρα του, αιτούσα άσυλο που έφτασε στο νησί ένα χρόνο πριν τον γνωρίσουμε. Παρότι ζουν σε διαμέρισμα στη Μυτιλήνη, ο Hamraz πήγαινε συχνά στον καταυλισμό της Μόριας για να αγοράσει ψωμί, ώστε η μητέρα του να νιώθει «σαν στο σπίτι της», όπως μας είπε.

Αντί επιλόγου

Στη διαρκώς εμπλουτιζόμενη βιβλιογραφία γύρω τα ζητήματα της διαχείρισης της μετανάστευσης και του ασύλου στην Ευρώπη, τα συστήματα υποδοχής, τους προσφυγικούς καταυλισμούς και τα κέντρα κράτησης ή προσωρινής διαμονής, οι οικονομίες που αποσπασματικά συζητήθηκαν παραπάνω μοιάζουν να παραβλέπονται ή να αποσιωπώνται. Πώς μπορούμε να τις κατανοήσουμε πλαισιώνοντας τις θεωρητικά; Σε αυτήν την καταληκτική ενότητα επιχειρείται μία ψηλάφηση των συζητήσεων και κατευθύνσεων που εντοπίζονται στη σχετική βιβλιογραφία.

Μέρος των οικονομικών δραστηριοτήτων που σχετίζονται με τους μεταναστευτικούς και συνοριακούς ελέγχους μελετούνται κυρίως σε ένα διακριτό παρακλάδι της βιβλιογραφίας που αναπτύσσεται τα τελευταία χρόνια γύρω από τη λεγόμενη «βιομηχανία της μετανάστευσης» (migration industry). Όπως το θέτανε στο κλασικό πια έργο τους οι Castles and Miller (1998, p. 25):

«Μία «μεταναστευτική βιομηχανία» αναδύεται, αποτελούμενη από οργανισμούς πρόσληψης εργατικού δυναμικού, δικηγόρους, πράκτορες, διακινητές και άλλους μεσάζοντες... Αυτοί μπορεί τόσο να βοηθούν όσο και να εκμεταλλεύονται τους μετανάστες... Η ανάδυση μιας βιομηχανίας της μετανάστευσης με έντονο ενδιαφέρον για τη συνέχιση της... συχνά διαπλέκεται με κυβερνητικές προσπάθειες για τον έλεγχο ή την παύση των μετακινήσεων.»

Βασικά πεδία μελέτης σε αυτή τη συζήτηση αποτελούν τα εργαλεία, οι δρώντες, τα χρήματα, οι επιχειρηματικές ευκαιρίες, κ.ο.κ. που σχετίζονται με τους μηχανισμούς ελέγχου (Hernández León, 2012. Gammeltoft-Hansen and Nyberg-Sørensen, 2012. Cranston et al., 2018). Αρκετές μελέτες επικέντρωσαν ειδικά στη διακίνηση ανθρώπων ως επιχειρηματική πρακτική (Salt and Stein, 1997. Bilger et al, 2006. Maher, 2018). Για τον Anderson (2014), η τελευταία εντάσσεται σε έναν ευρύτερο οικονομικό τομέα που συνδέεται με τους συνοριακούς ελέγχους, τον οποίο ονομάζει «βιομηχανία της παρανομίας», και περιλαμβάνει επίσης συνοριαφύλακες, εταιρείες ασφάλειας, τεχνολογίες επιτήρησης, ανθρωπιστικές οργανώσεις, κ.α. Σε παρόμοια κατεύθυνση, εντοπίζονται επιπρόσθετα κάποιες σποραδικές μελέτες που εστιάζουν στην πολιτική οικονομία των μεταναστευτικών ελέγχων στο πλαίσιο νεοφιλελεύθερων πολιτικών, εξετάζοντας π.χ. τις ιδιωτικοποιήσεις δομών φιλοξενίας αιτούντων άσυλο στο Ηνωμένο Βασίλειο (Darling, 2016) ή κέντρων κράτησης στις ΗΠΑ (Golash-Boza, 2009), αλλά και την επέκταση της πρακτικής των εξωτερικών αναθέσεων σε διάφορες άλλες πτυχές της διαχείρισης της μετανάστευσης, π.χ. στην

Ισπανία (López-Sala and Godenau, 2022). Σύμφωνα με τη Martin (2021), οι «γεωγραφίες του εγκλεισμού» (carceral geographies) μετατρέπονται σε «οικονομίες», οι οποίες τροφοδοτούνται από την εξαγωγή (υπερ)αξίας μέσω της εμπορευματοποίησης της παρουσίας και/ή της ζωής των προσφύγων και μεταναστών.

Ωστόσο, οι τρόποι με τους οποίους αυτές οι «αγορές» και «βιομηχανίες», η πολιτική οικονομία και οι «παραγωγικές» λειτουργίες των ελέγχων συνδέονται με εθνικές ή τοπικές οικονομίες παραμένουν σε μεγάλο βαθμό ανεξερεύνητοι, οι οικονομικές γεωγραφίες που σχετίζονται με τις χωρικότητες των μεταναστευτικών ελέγχων (χώροι υποδοχής, φιλοξενίας, κράτησης) βρίσκονται μάλλον στο περιθώριο του ερευνητικού ενδιαφέροντος, ενώ η εμπρόθετη δράση των ίδιων των μετακινούμενων και αναγκαστικά ακινητοποιούμενων ανθρώπων – πέρα από τα ζητήματα που αφορούν την εργασιακή τους ένταξη και απασχόληση - αποσιωπώνται. Αν, ωστόσο, η βιβλιογραφική έρευνα επεκταθεί σε μελέτες που αφορούν στον κόσμο της πλειοψηφίας (τον «παγκόσμιο Νότο», π.χ. τη Μέση Ανατολή ή την Αφρική), είναι μάλλον αποκαλυπτικό το γεγονός ότι εκεί φαίνεται να υπάρχει έντονο ενδιαφέρον για τις αναπτυξιακές επιδράσεις που αφορούν στην παρουσία εκτοπισμένων πληθυσμών και τη διαχείρισή της (Alix-Garcia and Saah, 2010. Maystadt and Duranton, 2014. Taylor et al, 2016. Betts et al., 2017. Kouni, 2018). Μέρος του ενδιαφέροντος εστιάζει συγκεκριμένα στις οικονομίες που αναπτύσσονται μέσα σε, ή γύρω από προσφυγικούς καταυλισμούς και τις αλληλεπιδράσεις με τις τοπικές κοινωνίες (Perouse de Montclos and Kagwanja, 2000. Werker, 2007. Aloush et al., 2017. Trapp 2018. Jansen 2020). Μάλιστα, ενώ αρκετές από τις σχετικές μελέτες διαπιστώνουν γενικά θετικές επιδράσεις, ορισμένες συμπεραίνουν την άνιση κατανομή των ωφελειών μεταξύ τόσο των προσφυγικών πληθυσμών όσο και των τοπικών κοινοτήτων (Maystadt and Verwimp, 2014. Alix-Garcia et al 2018. Trapp, 2018).

Συνθέτοντας από το μωσαϊκό των παραπάνω προσεγγίσεων, μπορούμε να ξεκινήσουμε να σκεφτόμαστε στην κατεύθυνση ενός θεωρητικού και εννοιολογικού πλαισίου για την ανάδειξη, ανάλυση και κατανόηση των άνισων οικονομικών γεωγραφιών που αναδύονται λόγω των μεταναστευτικών και συνοριακών ελέγχων. Υιοθετώντας μια ορολογία από το πεδίο της περιφερειακής ανάπτυξης, χωρικότητες όπως π.χ. οι καταυλισμοί μοιάζουν να λειτουργούν ως επιχειρηματικά συμπλέγματα, γύρω από τα οποία δραστηριοποιούνται πολλαπλοί οικονομικοί δρώντες, αφανείς η ορατοί. Οι δρώντες αυτοί, τα δίκτυα που συγκροτούν και οι συναλλαγές μεταξύ τους,

δε σχετίζονται πάντα, άμεσα, ρητά ή με προφανή τρόπο με τους μεταναστευτικούς ελέγχους αυτούς καθαυτούς, κι επομένως υπερβαίνουν τις ενδιαφέρουσες κατά τα άλλα αναλύσεις περί μεταναστευτικής ή και ανθρωπιστικής «βιομηχανίας». Ακόμη περισσότερο, οι «μικρές» καθημερινές πρακτικές των ίδιων των μεταναστών και προσφύγων, αλλά και των διαφορετικών ανθρώπων που δραστηριοποιούνται ποικιλοτρόπως γύρω από το «προσφυγικό» (εργαζόμενοι, εθελοντές, ακτιβιστές, κ.ο.κ.) όχι μόνο συνιστούν σημαντικό μέρος των τρόπων με τους οποίους οργανώνουν τη ζωή τους σε ένα ανοίκειο ή/και εχθρικό περιβάλλον, αλλά και καθορίζουν ουσιαστικά τις συναλλαγές και συνεπώς τις σχέσεις τους με τους πληθυσμούς στις τοπικές κοινωνίες όπου αναγκαστικά παραμένουν για μικρά ή μεγαλύτερα χρονικά διαστήματα. Πρόκειται ωστόσο για μια συνθήκη που χαρακτηρίζεται από βαθιές ανισότητες, στην οποία άλλοι επωφελούνται και άλλοι χάνουν, και προφανώς συμβαίνει στις πλάτες των ίδιων των προσφύγων και μεταναστών.

Βιβλιογραφία

Alix-Garcia, J. *et al.* (2018) 'Do refugee camps help or hurt hosts? The case of Kakuma, Kenya', *Journal of Development Economics*, 130, pp. 66–83. Available at: <https://doi.org/10.1016/j.jdeveco.2017.09.005>.

Alloush, M. *et al.* (2017) 'Economic life in refugee camps', *World Development*, 95, pp. 334–347. Available at: <https://doi.org/10.1016/j.worlddev.2017.02.030>.

Anderson, R. (2014) *Illegality Inc: Clandestine Migration and the Business of Bordering Europe*. Oakland: University of California Press.

Angeli, D. and Triandafyllidou, A. (2014) *Is the indiscriminate detention of irregular migrants a cost-effective policy tool?: a case-study of the Amygdaleza Pre-Removal Center*. Global Governance Programme, Midas Policy Brief.

Betts, A. *et al.* (2017) *Refugee economies: Forced displacement and development*. Oxford: Oxford University Press.

Bilger, V., Hofmann, M., and Jandl, M. (2006) 'Human Smuggling as a Transnational Service Industry: Evidence from Austria', *International Migration*, 44, pp. 59–93. Available at: <https://doi.org/10.1111/j.1468-2435.2006.00380>.

Castles, S., and Miller, M. (2009) *The Age of Migration: International Population Movements in the Modern World*, 4th edition, New York & London: Guildford Press.

Conlon, D., and Hiemstra, N. (2014) Examining the everyday micro-economies of migrant detention in the United States, *Geografica Helvetica*, 69, pp 335–344. Available at: <https://doi:10.5194/gh-69-335-2014>

Cranston, S., Schapendonk, J. and Spaan, E. (2018) ‘New directions in exploring the migration industries: introduction to special issue’, *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 44(4), pp. 543–557. Available at: <https://doi.org/10.1080/1369183X.2017.1315504>.

Darling, J. (2016) ‘Privatising asylum: neoliberalisation, depoliticisation and the governance of forced migration’, *Transactions of the Institute of British Geographers*, 41(3), pp. 230–243. Available at: <https://doi.org/10.1111/tran.12118>.

Franck, A.K. (2018) ‘The Lesbos refugee crisis as disaster capitalism’, *Peace Review*, 30(2), pp. 199–205. Available at: <https://doi.org/10.1080/10402659.2018.1458951>.

Gammeltoft-Hansen, Th. and Nyberg-Sørensen, N. (2012) *The Migration Industry and the Commercialization of International Migration*, London & New York: Routledge.

Golash-Boza, T. (2009) ‘The immigration industrial complex: why we enforce immigration policies destined to fail: the immigration industrial complex’, *Sociology Compass*, 3(2), pp. 295–309. Available at: <https://doi.org/10.1111/j.1751-9020.2008.00193.x>.

Ivanov, S. and Stavrinoudis, T.A. (2018) ‘Impacts of the refugee crisis on the hotel industry: Evidence from four Greek islands’, *Tourism Management*, 67, pp. 214–223. Available at: <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2018.02.004>.

Jacobsen, K. (2005) *Economic Life of Refugees*. Bloomfield: Kumarian Press Inc.

Jansen, B. J. (2020) *Cities in the Making: Contours of the Urbanizing Refugee Camp*, Policy Brief. Bundeszentrale für Politische Bildung, Available at: <https://www.bpb.de/themen/migration-integration/kurz dossiers/307980/cities-in-the-making-Contours-of-the-urbanizing-refugee-camp/>

Καραθανάσης, Π. (2020) «KYT Μόριας 2020: Ανάμεσα στο hotspot και στον καταυλισμό-πόλη», *Παρατηρητήριο της προσφυγικής και Μεταναστευτικής Κρίσης στο Αιγαίο*, [online]. Available at : https://refugeeobservatory.aegean.gr/sites/default/files/Karathanasis.Moria_.CampCity.2020.pdf. (Accessed: 04 October 2022)

Kouni, M. (2018) ‘Impact of refugee population on development: A comparative analysis for the case of host economies’, *Review of Economic Perspectives*, 18(1), pp. 77–96. Available at: <https://doi.org/10.2478/revecp-2018-0005>.

Lafazani, O. (2013) ‘A border within a border: the migrants’ squatter settlement in patras as a heterotopia’, *Journal of Borderlands Studies*, 28(1), pp. 1–13. Available at: <https://doi.org/10.1080/08865655.2012.751731>.

López-Sala, A. and Godenau, D. (2022) ‘In private hands? the markets of migration control and the politics of outsourcing’, *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 48(7P), pp. 1610-1628. Available at: <https://doi.org/10.1080/1369183X.2020.1857229>.

Maher, S. (2018) ‘Out of West Africa: Human Smuggling as a Social Enterprise’. *The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science*, 676(1), pp. 36–56. Available at: <https://doi.org/10.1177/0002716217743935>

Maystadt J.F. and Verwimp, Ph. (2014) ‘Winners and Losers among a Refugee-Hosting Population’, *Economic Development and Cultural Change*, 62:4, pp. 769-809. Available at: <http://dx.doi.org/10.1086/676458>

Maystadt, J. F. and Durantón, G. (2014) *The development push of refugees*. Working papers, WP No. 66910685. Lancaster: University Management School, Economics Department.

Martin, L.L. (2021) ‘Carceral economies of migration control’, *Progress in Human Geography*, 45(4), pp. 740–757. Available at: <https://doi.org/10.1177/0309132520940006>.

Montclos, M.-A.P.D. and Kagwanja, P.M. (2000) ‘Refugee camps or cities? The socio-economic dynamics of the dadaab and kakuma camps in northern kenya’, *Journal of Refugee Studies*, 13(2), pp. 205–222. Available at: <https://doi.org/10.1093/jrs/13.2.205>.

Petropoulou C. (2021) ‘Local economies and socio-spatial segregations in the Aegean islands: touristic development versus refugee arrivals? The case of Lesbos island’ in Dominguez-Mujica, J. McGarrigle, J. and Parreño- Castellano J. M. (eds.) *International Residential Mobilities: from lifestyle migrations to tourism gentrification*. Springer, pp. 311-338.

Salt, J. and Stein, J. (1997) ‘Migration as a business: the case of trafficking’, *International Migration*, 35(4), pp. 467–494. Available at: <https://doi.org/10.1111/1468-2435.00023>.

Taylor, J.E. *et al.* (2016) ‘Economic impact of refugees’, *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 113(27), pp. 7449–7453. Available at: <https://doi.org/10.1073/pnas.1604566113>.

Tazzioli, M. (2019) ‘Refugees’ debit cards, subjectivities, and data circuits: financial-humanitarianism in the greek migration laboratory’, *International Political Sociology*, 13(4), pp. 392–408. Available at: <https://doi.org/10.1093/ips/olz014>.

Tsartas, P. *et al.* (2020) ‘Refugees and tourism: a case study from the islands of Chios and Lesbos, Greece’, *Current Issues in Tourism*, 23(11), pp. 1311–1327. Available at: <https://doi.org/10.1080/13683500.2019.1632275>.

Trapp, M.M. (2018) “‘Never had the hand’”: Distribution and inequality in the diverse economy of a refugee camp: Distribution and Inequality in a Refugee Camp’, *Economic Anthropology*, 5(1), pp. 96–109. Available at: <https://doi.org/10.1002/sea2.12105>.

Werker, E. (2007) 'Refugee camp economies', *Journal of Refugee Studies*, 20(3), pp. 461–480. Available at: <https://doi.org/10.1093/jrs/fem001>.